

RECENSIES

Arie L. Molendijk (ed.), *Materieel christendom. Religie en materiële cultuur in West-Europa* (Hilversum: Verloren, 2003) 320 p. ISBN 9065507469

In een wereld waarin het dragen van hoofddoekjes, het laten staan van een baard en handen geven een groepsgebonden karakter hebben herkreten, is het toe te juichen dat er een boek verschijnt met de titel *Materieel christendom*. Inclusief de inleiding is dit een bundel die bestaat uit vijftien gedegen bijdragen. De bijdragen zijn ondergebracht in vier delen.

In het eerste deel – *Veranderende locaties* – vinden we een artikel van Casper Staal over de musealisering van religieuze voorwerpen en de daarmee samenhangende betekenisverandering van dergelijke objecten. Een kruis in de huiskamer heeft een andere functie en betekenis dan een kruis dat in een museum mooi staat te wezen of informatie moet geven over religiositeit bij specifieke mensen. Hierop volgt een artikel van Joke Spaans over religieuze kledingaccessoires. In drie reuzenstappen gaat zij door de westerse geschiedenis – namelijk van de periode 1200-1800 via de negentiende eeuw naar de periode vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw. In de eerste periode ligt de nadruk op de devotionele waarde van de voorwerpen; in de tweede periode benadrukt ze de massaliteit ervan; en in de derde periode juist de individualiteit en de onorthodoxe betekenisgeving ervan. In het derde artikel schrijft Peter Jan Margry over een soortgelijk thema als Staal en Spaans, namelijk het los van de officiële kerk staande gebruik van religieuze voorwerpen. Waar Spaans het heeft over kledingaccessoires, schrijft hij over huisaltaren die hij ziet opduiken bij New Age-aanhangers.

In deel twee – *Protestantse praktijken* – staan boeken centraal. Het eerste artikel in dit deel, van de hand van Fred van Lieburg, gaat over een specifiek gebruik van de bijbel. Hij beschrijft hoe in de loop der tijd christenen de bijbel gebruikt hebben als orakelboek door het boek op een willekeurig passage open te slaan en dan aan die passage betekenis te geven. Het tweede artikel, geschreven door Arie Molendijk, probeert de plaats te achterhalen die de bijbel innam in het huiselijke protestantse geloofsleven in de negentiende eeuw. Het derde artikel gaat over de (kinder)boeken verschenen bij de negentiende-eeuwse Christelijke uitgever Callenbach uit Nijkerk. Dit deel wordt afgerond met een artikel van Eric Cossee over het gewaad van de Nederlandse predikant.

Deel drie – *Ruimtelijke dimensies* – opent met een artikel van Paul Post over het gebruik van het interieur van kerken en de opkomst van het kerkboekje, de microfoon en de plaatsing van banken. Zijn stelling is dat deze objecten het gebruik van de kerkruimte die in principe open en dynamisch is, hebben verstart. Justine Kroesen schrijft vervolgens over hedendaagse stiltecentra en Regnerus Steensma over de beeldenstorm en de nasleep ervan.

Deel vier – *Rituele transformaties* – bestaat uit vier artikelen. Peter Nissen schrijft over ritueel gedrag dat niet door een priester hoeft te gebeuren, zoals het plaatsen van palmtakken op een akker; het wijden van kerken – als een voorbeeld van bewust ritueel gedrag – en het in de contrareformatie ontstane *Rituale Romanum*, waarin regels gecodificeerd worden. Dit artikel wordt gevolgd door twee artikelen die uitgaan van een schriftelijke bron. Charles Caspars gebruikt het zeventiende-eeuwse boek van de Bra-

bantse norbertijn Augustinus Wichmans *Apotheca spiritualium pharmacorum* om iets te zeggen over het gebruik van amuletten in die tijd. Mirjam de Baar neemt een zeventiende eeuw autobiografie – *La parole de Dieu* van Antoinette Bourignon – tot uitgangspunt van een studie over het veranderde gebruik van religieuze voorwerpen. Het slot-artikel is geschreven door Evelyne Verheggen en gaat over door Boëtius à Bolswert vervaardigde zeventiende-eeuwse devotieprenten die oorspronkelijk waren gemaakt bij teksten van Herman Hugo, maar ook juist los van deze teksten zijn gaan functioneren.

Zoals gezegd, het zijn allemaal zorgvuldige, professionele artikelen. Toch heeft de bundel als geheel iets onbevredigends. Hij pretendeert een nieuw gebied open te leggen en deze pretentie wordt niet waargemaakt. Deze pretentie wordt wel versterkt doordat bijna elke auteur zich verontschuldigt en zegt dat er nog niet veel gedaan is aan het onderwerp en dat het onderhavige artikel een eerste poging is (p. 31), een verkennend karakter heeft (p. 54) of slechts een impressie kan geven (p. 110). Men verwacht bij zo'n bundel een uitgebreide inleiding, maar deze telt slechts vier pagina's waarin slechts enkele algemeenheden worden gedebiteerd. Waarom wordt hier niet ingegaan op de oude wijze van bestudering van religieuze objecten, kunst en regels? Waarin verschilt de nieuwe benadering daarvan? Waarom wordt hier niet ingegaan op de uitvoerige Nederlandse geschiedschrijving op het terrein van de materiële cultuur? We zouden dan hebben kunnen leren of religieuze materiële cultuur een specifiek veld is of slechts een specifiek toepassingsgebied. Ook een index en een algemene literatuurlijst ontbreken. Het is, kortom, slechts een bundeling van artikelen met een gemeenschappelijke noemer.

De tweede reden waarom de bundel me teleurstelt, is dat de bundel zo weinig sociaal-historisch is. Materiële cultuur verwijst naar gedragspraktijken van (groepen) mensen zoals die blijken uit, en ondersteund worden door, voorwerpen. In deze bundel vinden we dat maar in beperkte mate (bijvoorbeeld in de bijdrage van Post) terug omdat het veld dat men beschrijft veel te groot is, zoals in het geval van Spaans en daarvoor wel gedwongen is om te generaliseren in plaats van te differentiëren; of omdat men toch vooral de regels beschrijft, zoals Nissen doet. Vanuit de materiële cultuur zijn we juist niet geïnteresseerd in een algemeen verhaal over de ontwikkeling van het ambtsgewaad van de Nederlandse predikant, maar over hoe daarvan wordt afgeweken en welke betekenis die afwijkingen in de concrete sociale omgang hebben en wat ons dat kan leren over processen van sociale verandering (en de rol van godsdienst daarbij). Een geslaagd, eigentijds voorbeeld van hoe het wel kan, zijn de tentoonstelling en catalogus *God in Nederland* in 2006 in het Catharijneconvent in Utrecht.

De mooiste artikelen in de onderhavige bundel vind ik dan ook die artikelen die op conflicten ingaan en dus iets over de praktijk zeggen, zoals dat van Kroese die beschrijft hoe men zich in Aalten verzet tegen een algemeen stiltecentrum in het ziekenhuis ten faveure van een kapel; of van Steensma over de beeldenstorm – een schitterend voorbeeld van het belang van voorwerpen; dat van Caspers die aantoont dat zijn auteur zich bevindt in een strijdgebied tussen protestanten en katholieken en daarom zo op het belang van amuletten ingaat; en dat van De Baar die beschrijft dat Bourignon wel allerhande devotionalia meeneemt wanneer ze van Rijssel naar Amsterdam gaat, maar daar vervolgens in die nieuwe omgeving en vanuit een sterker verinnerlijkt geloofsbesef geen behoefte meer aan heeft.

Anton Schuurman
Wageningen Universiteit